

асаблівасці ў акцэнталагічнай сістэме. Націск у вивучаемых гаворках пераважна экспіраторны, рознамясцовы, рухомы, няўстойлівы. У сярэднесожскіх гаворках, у адрозненне ад іншых беларускіх гаворак, назіраецца наяўнасць максімальнай колькасці паралельных форм націскаў.

Для прыкладу прывядзём прадуктыўны ў гэтых гаворках тып назоўнікаў з суфіксам *-ін-а (-ын-а)* і яго вытворнымі. Гэта тып вельмі пашыраны ў гаворках Міерскага (М. Н. Крыўко) і Мсціслаўскага (А. А. Крыўкі) раёнаў. Тып назоўнікаў са значэннем адзінкавасці лічыцца прадуктыўным у беларускай літаратурнай мове. У сярэднесожскіх гаворках у гэтым тыпе лексем падкрэсленае значэнне адзінкавасці яшчэ больш павялічваецца за кошт наяўнасці найбольшай колькасці паралельных форм націскаў у слове. Самым пашыраным з'яўляецца месца націску на ўсіх складах слова тыпу *асакіна, бабіна, бабчына, бацькавіна, бацькаўшчына, буксарына, бўльбіна, бўльбініна, віхрына, здыхліна, капіўсцініна, масліна, нізіна, нізміна, пэдліна, спіна, твэніна, хаціна, шкурэніна, шкурэніна*.

У паасобных лексемах месца паралельных форм націскаў звязана з фанетычнымі зменамі, з чаргаваннем галосных, напрыклад: *бабіна — бобіна, бэрасціна — бярэсціна, пасканніна, — лоскынніна, паскonnina, паласіна — палысіна, палосіна, колле — калле*.

Адзначаюцца таксама лексемы, у якіх адзін склад ніколі не бывае пад націскам тыпу *свіжэніна, свіжэніна, пабегнічына*.

Наяўнасць максімальнай колькасці паралельных форм націскаў выконвае бясконцую разнастайнасць эмацыянальна-экспрэсіўных адносін да рэчаіснасці. Акцэнталагічная варыянтнасць у Сярэднім Пасожжы абумоўлена паграніччам, відаць, старых роднасных дыялектаў, іх узаемадзеяннем, кантамінацыяй і інтэрферэнцыяй.

В. Д. СТАРЫЧОНАК
(Мінск)

АКЦЭНТАЛАГІЧНАЯ ВАРЫЯТЫЎНАСЦЬ ТРАСПАРТНАЙ ЛЕКСІКІ БЕЛАРУСКІХ ГАВОРАК

1. Акцэнталагічнае вар'іраванне ў сістэме дыялектнай лексікі залежыць ад мноства фактараў (узаемадзеяння тэрытарыяльных дыялектаў, характару і паходжання дыялектных сістэм, уздзеяння іншамовных акцэнталагічных мадэляў, прычын унутранага характару (напрыклад, уздзеяння аналогіі) і інш.

2. Як вядома, граніцы распаўсюджання дыялектных слоў рэдка акрэсліваюцца выразнай лініяй, а звычайна нагадваюць больш-менш шырокую паласу, на якой акцэнт слова як бы паступова дэфармуецца ў напрамку ад цэнтра. У такіх перыферыяльных частках арэалаў выяўляецца амаль максімальная колькасць рэцэсій, што абумоўлена уплывам сучаснага стану акцэнталагічнай сістэмы суседняй мовы (параўн., напрыклад, бел. палес. *келесо, колэсо*, укр. літар. *колесо*) і рознымі субстратнымі з'явамі (напрыклад, уплывам балтыйскага субстрату на уніфікацыю націску ў заходніх беларускіх гаворках (Э. Смолкова).

3. Варыянтныя акцэнталагічныя формы назіраюцца галоўным чынам ў двухскладовых найменнях транспартных сродкаў і вупражы, дзе гэты

дэнцыя руху акцэнта бліжэй да пачатку слова найбольш поўна праяўляецца ў брэсцкіх гаворках (*вы́кан, кішка, трóйна, ўжва, кантар*). Прагрэсіўнае развіццё націску (да канца слова) спарадычна адзначаецца на ўсёй тэрыторыі беларускіх гаворак: *абóд* (полац.), *бі́лo* (гом.), *ася́, выко́н* (брэсц.), *вайла́к* (полац., гродз.), *кішка́, драпча́к* (брэсц., гродз., полац.), *пало́з* (брэсц., гродз., гом.).

4. Ваганне націску ў трохскладовых найменнях, як правіла, адбываецца ў межах суседніх складоў, часцей першага і другога (*за́гваздка — загво́здка, зго́лавак — згало́вак, паду́шка — по́душка, пабо́чня — по́бычня, вуздэ́чка — ву́здачка, за́вертка — завёр́тка, на́кліска*) ці апошняга і перадапошняга (*агло́бля — аглабля́, вазо́ўня — вазаўня́* зрэдку ў межах першага і апошняга і па ўсёй парадыгме (*по́перадзень, сьво́ло́к, зго́ло́вoк, ўкру́тня, гру́здзі́дло*)).

5. Сярод назоўнікаў множнага ліку назіраецца рух акцэнта з асновы на флексію (*ко́пані — ка́пані* (полац., маг.), *гало́ўкі — гала́ўкі* (брэсц., гродз., мін.), а ў прыставачных найменнях рэцэсія націску прыпадае на прэфікс (*паўшо́ркі — поўша́ркі* (полац.), *падо́ркі — по́дпуркі* (брэсц.), *набе́дрыкі — наба́дрыкі* (мін.), *наме́ндрыкі — на́мандры́кі* (гродз.)).

6. Рэцэсія націску ў запазычаных словах вагаецца ў межах суседніх складоў (*лю́шня, ато́са — ата́са, ку́льба́чка*) і абумоўлена ў большасці выпадкаў уплывам акцэнталагічнай сістэмы новай пасрэдніцы, пераўнамернай прадуктыўнасцю структурных тыпаў, неаднолькавай акцэнталагічнай адаптацыяй слоў у розных гаворках і інш.

В. І. РАГАЎЦОЎ

(Масілёў)

ВЫРАЖЭННЕ КАЎЗАЛЬНЫХ АДНОСІН ПРЫНАЗОЎНІКАВЫМІ КАНСТРУКЦЫЯМІ У БЕЛАРУСКАЙ ДЫАЛЕКТНАЙ МОВЕ

1. Семантычны мікраструктуру прыназоўнікава-склонавых каўзальных словазлучэнняў утвараюць дзве семантэмы: цэнтральная (прычына), якая складае ядро сінтаксічнай функцыі, і перыферычная, рэпрэзэнтантам якой выступаюць дадатковыя адценні (аб'ектнае, спосаб дзеяння, мэты і інш.).

2. Залежная словаформа словазлучэнняў, пазіцыю якой займаюць словы прэпазіцыйнай (працэсуальнай) семантыкі, экспліцытна выражае каўзальнае значэнне і з'яўляецца абсалютным моўным аналагам антэцэдэнта (каўзіруючай мікрасітуацыі): ад марозу (холаду) рук'і качн'эуц' і ног'і заходз'уцца; з-за н'эгадз'і (непагадзі) іі аўтобусы н'і ходз'уц' (Жлобінскі р-н).

3. Каўзальны член канструкцыі, у ролі якога ўжываюцца словы непраэпазіцыйнай (канкрэтна-прадметнай) семантыкі, імпліцытна перадае значэнне прычыны і выступае адносным аналагам антэцэдэнта. Пры гэтым назіраецца сінкрэтызм сінтаксічных значэнняў: прычыны і аб'екта з-за брата йаны надул'іс'а адз'ін на днаго), прычыны і мэты (сус'эдаў сын так з-за выгады жан'іўс'а), прычыны і спосаб дзеяння (з дурац'ці н'і ўз'ал'і дз'іц'эй у л'эс: гл'адз'і іі было б каму гал'л'о с'ц'агвац'у лоўж (Жлобінскі р-н).